

Yksi Eurooppa — monta Eurooppaa

ANSSI PAASI

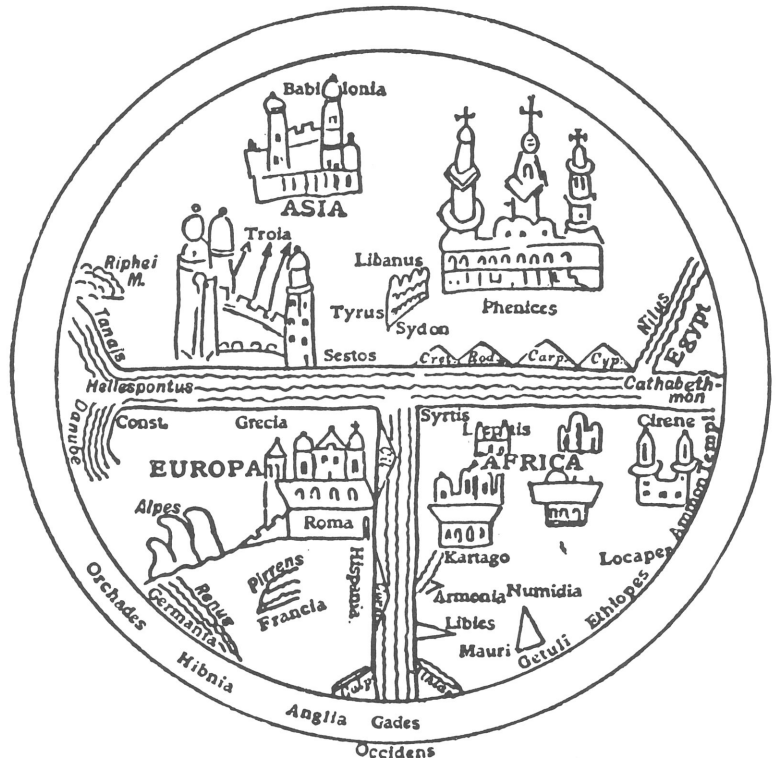
Maantieteen laitos, Oulun yliopisto

Suuri Suomen ystävä ja suomalaisen maantieteen tuntija professori William R. Mead (1982) aloittaa kirjoituksensa »The Discovery of Europe» sitteeraamalla merkittävää mutta levotonsieluista ruotsalaista kirjailijaa August Strindbergiä, Pietarin Maantieteellisen Yhdistyksen kultamitalistia. Strindbergin mukaan Euroopan löytäminen oli hänelle sama asia kuin Afrikan hahmottuminen Stanleyle — se oli pimeän mantereen halki kulkemista. Strindbergin teesi kuuluu, että jokaisen sukupolven on löydettävä oma Euroopansa.

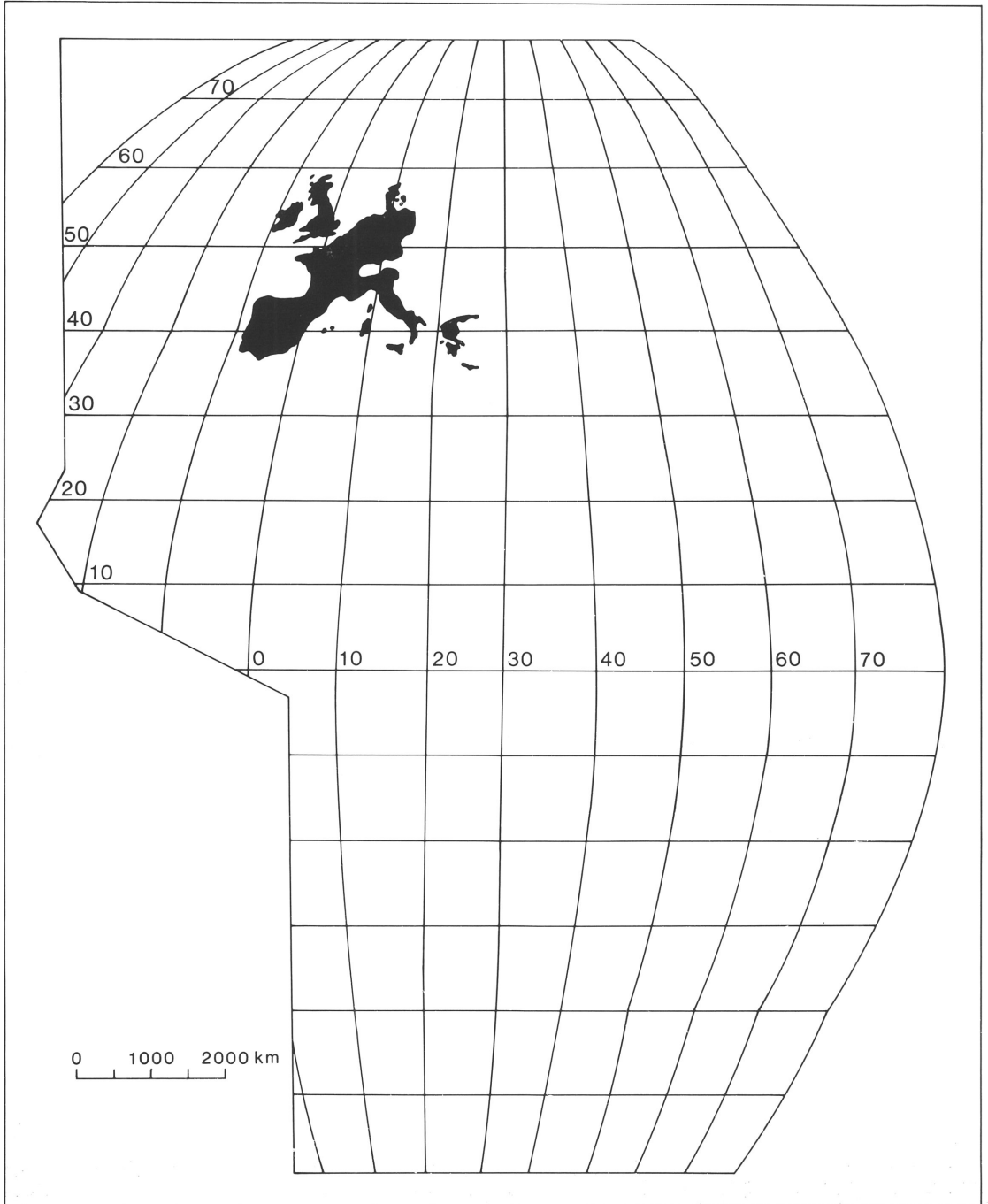
Maantieteen kannalta voidaan pitää siten kiinnostavana paitsi monien tutkijoiden korostamaa aika-tila-konvergenssia — aika- ja tilasuhteiden muutoksia — sinänsä, myös sitä millä tavalla eri aikoina elävien ihmisten ja sukupolvien henkilöhistoriat ja kokemusmaailmat asettuvat aika-tila-konvergenssin kehukseen. Vaikka maantieteessä korostetaan usein aika-tilajärjestelmien dynamiikkaa ja vaikka *biografinen metodi* on tullut

tutuksi monistakin tutkimuksista (esim. Buttimer 1983), maantieteessä on aivan liian vähän kiinnitetty huomiota sukupolvien merkitykseen spatioaalisen kokemuksen kantajina (Paasi 1990b). On ilmeistä, että esimerkiksi Interrail-sukupolven Eurooppa-visiot poikkeavat oleellisesti niistä, mitä ennen toista maailmansotaa tai välittömästi sodan jälkeen syntyneet sukupolvet kantavat.

Euroopalla on ollut myös akateemisen maantieteen perinteessä merkittävä rooli. Olihan maantiede tärkeä tieteenala 1800-luvulla Euroopan kansallisvaltioiden luomisprosessissa ja kansallisen tietoisuuden luominen ja ylläpitäminen on aina ollut valtion maantieteelle asettama perusfunktio. Samoin yliopistomaantieteen perustehtävänä oli välittää tietoa voiman osoituksena hankituista siirtomaista. Itse asiassa nämä poliittis-hallinnolliset näkökulmat, *nationalismi* ja *kolonialismi*, olivat keskeinen tausta maantieteen tulolle yliopistolliseksi oppiaineeksi nimenomaan

Kuva 1. Keskiaikainen T-O maailmankartta.

Kuva 2. Taloudellisen integraation Eurosentriinen maailma.

Euroopasta alkaen (ks. Capel 1981, Granö 1981). Maantieteilijät viittaavat mielellään Alexander von Humboldtin ja Karl Ritterin rooliin modernin yliopistomaantieteen isinä (esim. James &

Martin 1981, Holt-Jensen 1981) mutta englantilainen poliittisen maantieteen edustaja Peter Taylor (1985b) on taipuvaisempi korostamaan Preussin byrokraattien toimintaa ja motiiveja yliopis-

tomaantieteen synnyn taustalla — motiiveja, jotka oleelliselta osaltaan liittyivät Euroopan alueellisen järjestelmän käynnissä olevaan transformatioprosessiin. Tämä kehitys synnytti myös ensimmäisen ammattimaantieteilijöiden sukupolven, joka ryhtyi hahmottamaan Eurooppaa nimenomaan maantieteilijöinä. Maantiede on ollut myös toiminnallisesti hyvin Eurooppa-keskeinen tieteenala, mikä voidaan havaita esimerkiksi maantieteellisen seuratoiminnan yleistymisestä (ks. Taylor 1985b). Eurooppa itsessään ei ole kuitenkaan juuri maantieteilijöitä inspiroinut muussa kuin aluemaantieteellis-pedagogisessa yhteydessään.

Onko Eurooppa mannerkokonaisuus, on toinen kysymys, joka ei varsinaisesti kuulu tämän esityksen piiriin. Mutta on merkittävää, että Euroopan, auringonlaskun maan, näkeminen mannerkokonaisuutena on itsessään yksi osoitus käsitteen rakenteellisesta moniulotteisuudesta: se on yksi antiikin Kreikasta juurensa juontava eurosentriinen ilmentymä kulttuurisesta ja poliittisesta vallasta, joka tuli jo ilmi ns. T-O-kartoissa (kuva 1). Luonnonmaantieteellisten olojensa puolesta Eurooppa kuitenkin tulkitaan tunnetusti Aasian laajaksi niemimaaksi (Hoffman 1961: 3—5).

Uusin Eurooppa

Muutaman viimeksi kuluneen vuoden aikana on Euroopasta keskusteltu väsymykseen saakka. Asiantuntijat antavat päivittäin lausuntoja ja esittävät ennusteita Euroopan tulevaisuudesta, integraatiosta ja miltei pakonomaisiksi luonnehdituista, pohjimmiltaan *taloudellisista* kehityspiirteistä. Keskusteluun ottavat osaa paitsi politiologian tutkijat, myös virkamiehet ja poliitikot. Maantieteilijät eivät ole tähän keskusteluun juurikaan osallistuneet. On syntynyt uusi toimijoiden sukupolvi, jonka tehtäväkuvaa rajaa oleellisesti tietty Eurooppa-käsitys.

Uusinta keskustelua ja sen herättämiä reaktioita seuranneesta tuntuu kuin koko Eurooppa-termi olisi kiinnittynyt suomalaisten yhteiskunnallisessa tajunnassa mystisen leiman saaneeseen vuoteen 1992, jolloin ainakin ideaalisesti tulisi olla olemassa EC:n täydellisesti toimivat sisämarkkinat. Tämän keskustelun myötä syntyvä Eurooppa-visio olisi ilmeisesti hahmotettavissa kuvan 2 tapaan. Kartta kuvaa 1990-luvun eurooppalaisten löytöretkeilijöiden maailmaa, jossa taloudellisen integraation oikumeenin rinnalla on vielä runsaasti valkoisia läiskä — maailma, joka ei ole päässyt mukaan tähän väistämättömän tuntuiseen kehityslogikkaan.

Käydyssä keskustelussa Eurooppa-käsitteelle on siten vakiintunut aivan erityinen sisältö, joka kietoutuu ensisijassa Euroopan yhteisön ympärille ja vielä spesifimmin kysymykseen Euroopan taloudellisesta integraatiosta, jonka dynaamisimman osan EC muodostaa. Tutkimustietoa tästä ei liene, mutta on ilmeistä, että käyty keskustelu on muuttanut myös suuren yleisön mielikuvaa Euroopasta, sen maantieteellisistä osaluista ja siihen kuuluvista luonnon, kulttuurin, talouden ja sosiaalisen todellisuuden ilmiöistä. Euroopan yhdentymisen maalaaminen politiikkojen yksiväristen palettien perustalta milloin helvetiksi, milloin taivaaksi, ei voi olla vaikuttamatta yhteiskunnallisen tajunnan sisältöihin. Eurooppa-käsitteen yksi oleellinen merkityssisältö onkin, Lee (1985) tähdentää, *kokemuksellinen* Eurooppa. Aikojen kuluessa käsityksemme Euroopasta ja tämän käsityksen perustana olevat tekijät muuttuvat — kuten jo Strindberg-sitaatti esityksen alussa korosti.

Ulkopoliittisen keskustelun viimeaikainen aktivoija ja maailmanmatkaaja Jörn Donner (1988: 106—109) kirjoittaa teoksessaan »Vastavirtaan», osaltaan ehkä suomalaisten muuttunutta Eurooppa-tietoisuutta luonnehtien, seuraavasti:

»Minä olen eurooppalainen. Suomessa on tapana puhua Suomesta ja Euroopasta erillisinä käsitteinä, millä mahdollisesti tarkoitetaan, että tämä maa sijaitsee Euroopan ulkopuolella. . . Viides osa Suomen väestöstä matkustaa vuosittain Euroopan lomakohteisiin, mutta ei tutustumaan Eurooppaan, vaan hiihtämään, syömään halvalla, uimaan lämpimissä vesissä. . . Eräs ajateltavissa oleva peruste (Euroopan, A.P.) ulkopuolelle jäämiseen olisi, että me emme henkisesti kuuluisi Eurooppaan vaan olisimme jonkinlainen välimuoto. Silloin me, niinkuin joskus sanotaan, toimisimme siltana idän ja lännen välillä. Vertaus ei liene erityisen hyvä, koska liikenne harvoin seisautuu sillalle».

Donnerin toteamus kuvaa Eurooppa-käsitteen muutoksia suomalaisessa tietoisuudessa ja erityisesti Suomen muuttunutta asemaa eurooppalaisessa ja globaalissa todellisuudessa. Alueellisen tietoisuuden hyvänä indikaattorina toimivat vanhat maantiedon oppikirjat osoittavat, että vielä ennen II maailmansotaa suomalaisilla ei ollut vaikeuksia sijoittaa itseään Eurooppaan. Jotakin on siis tapahtunut alueellisen tietoisuuden sisällöissä.

Institutionaalinen Eurooppa

Viime aikojen keskustelussa korostunutta EY-pohjaista Eurooppa-kuvaa voidaan kutsua *institutionaaliseksi Euroopaksi*, määrittäytyhän se formaalisen integraatioprosessin institutionaalis-

ten rakenteiden kautta. Lee (1985) katsoo, että tällainen näkökulma jättää syrjään ajalliset ja paikalliset rakenteet tai parhaimmillaankin käsittelee niitä ainoastaan sosiaalisesta sisällöstään irrallisina abstraktioina: se luo kuvaa historiatomista ja paikallisista luonto- ja kulttuuriolosuhteista suhteellisen riippumattomista taloudellisista prosesseista, joihin voi vain alistua. Luonnon ja ihmistoiminnan makroaspektit, kuten ympäristön saastuminen tai maailmanjärjestelmän taloudelliset prosessit, eivät kuitenkaan ole rajattavissa teknisten taloudellis-hallinnollisten rajausten mukaisesti. Näin institutionaalinen raja on kovin suppea lähtökohta maantieteelliseen tarkasteluun.

Tällaiset abstraktiot ylittävän monipuolisen Eurooppa-kuvan luomisessa on selkeä haaste yliopistomaantieteelle ja myös koulumaantieteelle. Tähän haasteeseen on vuosien kuluessa osittain myös vastattu. Maantieteilijöille on selvää, että Eurooppa ei ole vain muutaman vuosikymmenen ikäinen instituutio vaan yli 2000 vuoden mittainen historiallinen prosessin tulos.

Euroopan identifioiminen pelkästään *taloudellisen* integraation temmellyskentäksi on ongelmallista myös toisessa mielessä: se sivuuttaa sen tosiasian, että integraatiota, yhteisiä asioita ajavien kansainvälisten organisaatioiden toimintaa, on maailmassa tunnettu jo kauan. Kansakuntien välisen vuorovaikutuksen lisääntyminen ja viestintäteknologian kehitys antoivat 1800-luvun alussa sysäyksen kansainvälisten organisaatioiden kehitykselle — jopa niin, että viime vuosisadan vaihteessa näitä toimi jo kymmenittäin. 1970-luvun alkuun mennessä organisaatioita toimi jo noin 3000 (Hakovirta 1981: 81, Pietilä ym. 1978: 174). Hallitusten välisiä näistä oli noin 10 %, loput yksityisiä, tavallisesti erilaisten kansalaisjärjestöjen yhteenliittymiä. Mikäli kansainvälisellä integraatiolla tarkoitetaan yhteistyön kasvua ylipäätään, pidetään tätä tavallisesti myönteisenä (Paasi 1988).

Maantieteen muuttuva Eurooppa-kuva

Siinä missä ekonomistit ja politiikan tutkijat ovat painottaneet institutionaalisia tekijöitä Eurooppa-keskustelussa, maantieteilijöillä on ollut taipumusta edetä toiseen ääripäähän, jolloin, Leen (1985: 86) termein, Eurooppa on hahmotettu *struktuurallisena* alueyksikkönä. Tällöin on korostettu — usein ristiriitaisesti tutkijoiden vaihtelevista intresseistä johtuen — Eurooppaa milloin luonnonmaantieteellisenä, milloin kulttuurimaantieteellisenä kokonaisuutena. Institutionaalisen Eurooppa-määrittelyn etu on sen dynaa-

misuus, strukturaalisen taas sen sisällöllinen moniulotteisuus.

Yliopisto- ja koulumaantieteen perinne on tunnistanut Euroopan ensisijassa strukturaalisena, *aluemaantieteellisenä yksikkönä* eli yhtenä suuralueena muiden joukossa; suuralueena, jonka alueellisen hahmottamisen ja määrittelyn kriteerit ovat nousseet maantieteilijöiden perinteisesti käyttämistä luonnon ja kulttuurin suhteellisen staattisista ja — metodologisesti naturalismin henkeä ilmaisten — neutraaleista elementeistä. Aluemaantieteen perinteen mukaisesti, osin myös systemaattisen tarkastelun perustalta, on strukturaaliselta perustalta tehty ja tehdään jatkossakin aluejakoja, joiden avulla oppikirjoissa hahmotetaan Euroopan maantieteellistä mosaikkia. Hallinnolliset, taloudelliset ja poliittiset aluejaukukset ja järjestelmät ovat olleet myös keskeinen osa traditionaalisen aluemaantieteen Eurooppakonseptiota.

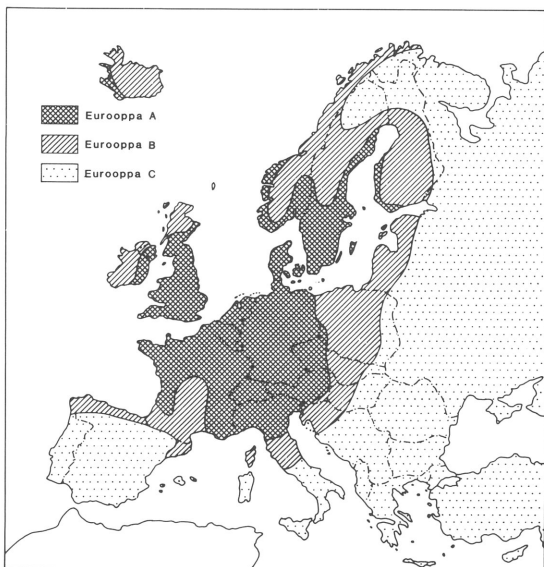
Näin maantieteen perinteessä Euroopasta tunnistetaan useita pienempiä osa-alueita, tavallisesti Pohjois-Eurooppa, Keski-Eurooppa, Etelä-Eurooppa ja Itä-Eurooppa, joskus myös muita osia-alueita (ks. esim. Pounds 1966, Shackleton 1959, kuvat 3 ja 4). Verraten tavanomaista on luonnon ja kulttuurin piirteiden pohjalle rakentuva mutta kuitenkin hallinnollisten alueyksiköiden — valtioiden — pohjalta etenevä tarkastelu; tämä lie-nee vielä runkona myös monissa aluemaantieteen luentosarjoissa.

Entä Euroopan alueellisen hahmon kehitys? Nykyisen Eurooppaa koskevan keskustelun alueellis-ajallinen epämääräisyys on yhtäältä ymmärrettävissä, koska Eurooppa on tavallaan aina ollut ensisijassa maantieteellinen käsite, ei niinkään tarkkarajainen aluekokonaisuus (Yates 1960: 15, Branigan 1965: 1). Sitä on vaikea pitää kulttuurisena tai poliittisena kokonaisuutena, käsite saa eri yhteyksissä erilaisia merkityksiä. Eurooppa-käsitteen moniulotteisuuden takia onkin olemassa riski, että viime aikaisen Eurooppa-keskustelun luomissa mielikuvissa helposti unohdetaan perusajatus, jonka pitäisi olla ammattimaantieteilijöiden toiminnan keskeisenä taustana. Ajatusta voidaan purkaa usealta suunnalta. Näkisin kuitenkin yhden perustavan näkökulman muita tärkeämpänä: todellisuuden tilallisen ja historiallisen yhteyden hahmottamisen välttämättömyyden. Kysymys näiden kahden merkityksestä voidaan pukea myös traditionaalisen (ikuisuus)kysymyksen muotoon: mikä on aluemaantieteellisen tutkimuksen 'alue' ja millä tavalla se rakentuu?

Jos tarkasteltavana on laaja alueellinen kokonaisuus kuten Eurooppa, maantieteilijä pyrkii

Kuva 3. Euroopan jako osa-alueisiin Hoffmannin (1961) mukaan.

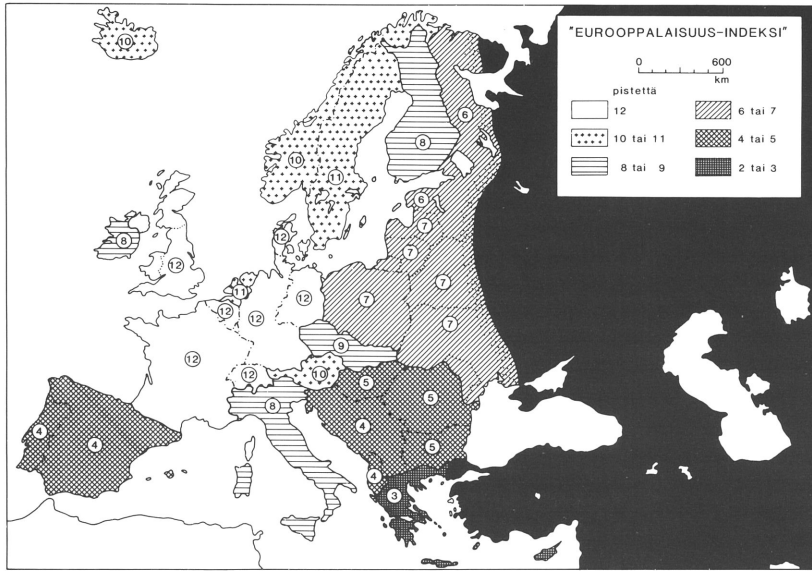
Kuva 4. Euroopan taloudellis-kulttuuriset osa-alueet van Valkenburgin ja Heldin (1952) mukaan. A = »korkea», B = »vaihtumisyvyhyke» ja C = »matala». Kartan laatimisen kriteerinä on käytetty useita kulttuuria ja taloutta kuvaavia indikaattoreita.

problematisoimaan aluettaan perusteellisemmin kuin esim. puhtaasti taloudellisten käytäntöjen pohjalta, mistä taas Eurooppaa koskeva keskustelu näyttää tänä päivänä paljolti ohjautuvan. Eurooppa tulee asettaa spatiaaliseen, globaaliin yhteyteensä. Tässä tarkastelussa on tärkeää,

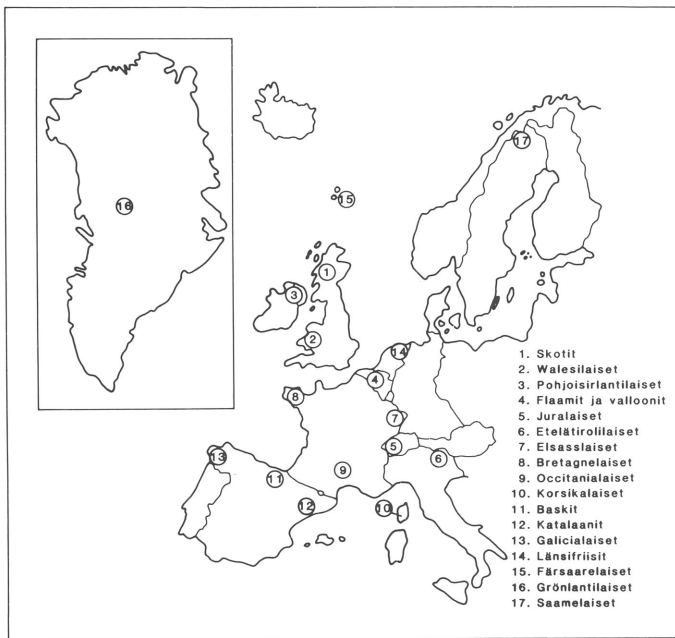
että tunnistetaan alue historiallisena prosessina, joka rakentuu ja jatkuvasti muotoutuu taloudellisten, poliittisten ja hallinnollisten käytäntöjen ilmentymänä. On selvää, että tällaisilla käytännöillä on olemassa eri mittaisia aikajäniteitä ja kestoja. Niinpä se, millaisiin seikkoihin kiinnitetään huomiota, määrittää oleellisesti myös Eurooppa-käsitystämme.

Nykyisen maailmankuvaamme hallitsevan geopolittisen Itä-Länsi-akselin sijasta — joka tosin näyttää parhaillaan kokevan dramaattisia konkreettisia ja ideologisia muutoksia — ennen toista maailmansotaa ilmestyneissä oppikirjoissa hahmotettiin Eurooppa joko kokonaisuutena tai osa-alueina. Läntisen ja sosialistisen maailman välinen ideologinen raja ei luonnollisesti ollut yhtä aktuaali kuin nykykeskustelussa. Toisen maailmansodan jälkeen poliittinen raja ja rajaus alkoi nousta entistä selvemmin luonnontieteellisen rajauksen tilalle (vrt. Taylor 1989). Tyypillistä oli mm. se, että Neuvostoliitto sosialistisen maailman kiintopisteenä pyrittiin rajaamaan Euroopan ulkopuolelle erilaisten argumenttien pohjalta. Amerikkalainen geopolitikkona tunnettu Van Valkenburg ja Held (1952: 5) totesivat mm. länsimaisen sivistyksen kannalta Neuvostoliiton eieurooppalaiseksi, ei edes Eurooppa-mieliseksi valtioksi, kuten aiemmin tsarin aikaan. Lähinnä fyysisen sijaintinsa puolesta läntinen osa Neuvostoliittoa kuitenkin kirjoittajien mukaan oli elimellinen osa Eurooppaa. Rajanvedosta mainittakoon, että vielä vuonna 1973 ilmestyneessä Jordanin teoksessa »The European culture area» rakennettiin »Eurooppalaisuus»-indeksi, 0–12 pistettä, jonka mukaan Itä-Euroopan ja eteläisen Euroopan maat osoittautuivat varsin vähän eurooppalaiseksi (kuva 5). Englantilainen Peter Taylor (1989) kokeili indeksiä USA:n tapauksessa ja huomasi, että USA on täysin eurooppalainen valtio sen saadessa 12 pistettä. Suomeen ei menestynyt tässä kilpailussa kovin hyvin, sillä analyysin kohteena olivat juuri »länsimaisuuteen» luonteeltaan liitettävät piirteet. Suomalaisten yhteiskunnallisessa tajunnassa länsi-identifikaatio juontaa juurensa maailmansotien väliseltä ajalta (vrt. Paasi 1990a) ja voidaan sanoa, että Suomen itäeurooppalainen kulttuuriperintö on tunnistettu ja jopa tunnustettu arvokkaaksi vasta 1970-luvun kuluessa uuteen arvoon nousseen karelianismin myötä.

Vaikka Itä-Eurooppa-käsitteen piiriin luetaan tyypillisesti paitsi Neuvostoliitto, myös muut sosialistiset Euroopan valtiot, Itä-Eurooppa hahmotetaan eräissä oppikirjoissa vielä nykyäänkin nimenomaan Neuvostoliitoksi. Toisaalta länsimaisen maantieteellisen kirjallisuuden — Itä-Eu-

Kuva 5. Jordanin (1973) esittämä »eurooppalaisuus»-luku, jonka perustana on 12 erilaista indikaattoria.

Kuva 6. Länsi-Euroopan etniset aktiiviset vähemmistöt (Lähde: Hirvonen 1987:25).

roopan maiden oppikirjoista minulla ei ole tietoa — yhdeksi keskeiseksi alueellisen luokittelun perustaksi on nykypäivää kohti tultaessa entistä selvemmin noussut blokki-idea tai ainakin blokki-ajattelun yhtenä taustana oleva taloudellisten tai sotilaallisten organisaatioiden mukainen institutionaalinen luokitteluidea. Tältä perustalta on julkaistu mm. Itä-Eurooppaa esittelevä maantieteen oppikirja, jossa käsiteltävänä on Comecon-maiden maantiede (Mellor 1975), Euroopan yhteisön maiden maantiede (Parker 1979), jne.

Euroopan alueellisella hahmottamisella on myös hienosäätöisempiä, maantieteen kannalta yhä tärkeämmäksi muuttuvia, geopoliittisia ulottuvuuksia kuin Itä-Länsi-vastakkainasettelu. *Etnisiteetti* ja *regionalismi* ovat Euroopassa jatkuvasti merkittäviä sosiaalisen ja spatiaalisen luokittelun kategorioita. Näiden valossa maamme taloudelliset ja poliittiset vs. alueelliset jännitteet tuntuvat varsin vähäisiltä. Etno-regionalismin alueellinen kirjo tulee esille Länsi-Euroopan kartassa, johon on merkitty alueet, joissa on ollut

etno-regionalistista liikehdintää (kuva 6). Tänä päivänä tuskin voi liiaksi korostaa Itä-Euroopassa käynnissä olevaa muutosprosessia.

Historiallisen perspektiivin rooli

Maantieteilijöiden traditionaalinen Eurooppakäsitys on ollut monin verroin sävykkäämpi kuin nyky-keskustelun välittämä mielikuva Euroopasta. Siitä, missä määrin tämä kuva on ollut staatinen tai ilmentänyt kulloinkin ajankohtaisia alueellista järjestelmää muovaavia poliittis-taloudellisia prosesseja, voidaan kuitenkin olla jo useampaa mieltä. Lähtökohtana voidaan pitää, että luonnon ja kulttuurin staattisten rakenteiden kuvaamisesta tulee (alue)maantieteessä edetä eteenpäin. Eräs tieteellisesti merkittävä haaste on Leen (1985) korostama *historiallinen* ote, jonka kautta on mahdollista hahmottaa entistä perusteellisemmin nykyisen Euroopan 'rakennusprosessia' tai sosiaalista konstruktiota. Tärkeiksi taustoiksi muodostuvat tällöin mm. 18. ja 19. vuosisadan kansallisvaltioiden muodostumisprosessit ja teollinen vallankumous, jotka muovasivat muuttuvan ja kehittyvän ihmisen-luontosuhteen pohjalta Euroopan poliittista ja taloudellista kuvaa.

Tänä dynaamisuutta ja eteenpäin suuntautumista korostavana aikakautena ei ole kovin mudikasta korostaa historiallista metodia, se ei edes sovi nykyisin niin muodikkaaseen postmodernismin henkeen. Mutta historiallisen metodin korostus ei tarkoita pelkkää menneisyyteen tuijottamista: edellä mainitut alueellisen järjestelmän muutosprosessit ovat käynnissä myös tänä päivänä, jolloin taloudellisten, poliittisten ja hallinnollisten rakenteiden restruktuuraatio pyyhkiä yli koko globaalisen todellisuuden muokaten taloudellisen ja poliittisen vallan keskusten järjestelmää. Suomessakin olemme saaneet maistella rakennemuutoksen vaikutuksia — itse asiassa koko yhdentymiskeskustelu on yksi näiden suhteiden ilmaus.

Harri Anderssonin johtama monitieteinen tutkimushanke nostanee esiin tämän ongelmakentän analysoimiseksi suomalaisen maantieteen kehittämisen kannalta tärkeitä teoreettisia välineitä sekä tuottanee myös konkreettisia tutkimustuloksia. Tämä on tärkeää suomalaisen maantieteen kansainvälisen keskusteluyhteyden kannalta. Se vähintäänkin implisiittinen Eurooppa-kuva, joka tällaiseen tutkimukseen liittyy, on väistämättä luonteeltaan »kontekstuaalinen» — Eurooppa tulee tarkasteltavaksi osana integroituvaa globaalista todellisuutta, ei minään itsenäisenä saarekkeena.

Aluemaantieteen uusia haasteita

Modernin aluemaantieteen piirissä esitetyissä puheenvuoroissa on kiinnitetty huomiota alueiden historialliseen ehdollisuuteen ja näillä keskusteluilla on relevanssia myös Euroopan muuttuvan luonteen hahmottamisessa. Keskusteluissa on korostettu (1) alueiden historiallisen luonteen ymmärtämisen välttämättömyyttä, (2) alueiden merkitystä spatiaalisen rakenteen jatkuvan transformoin osana; syntyvinä, kehittyvinä ja katoavina kokonaisuuksina ja (3) poliittisten, hallinnollisten ja taloudellisten käytäntöjen ja prosessien vaihtelevaa luonnetta eri aluetasoilla (esim. Thrift 1983, Pred 1984, Paasi 1986, 1989d, Taylor 1988, Sayer 1989).

Konkreettisia alueita historiallisina prosesseina eritteleviä tarkasteluja ei maantieteessä ole juuri tehty (Paasi 1990b). Peter Taylor (1989) on tarkastellut Euroopan hahmottumista ja siitä ilmeneviä eri keston omaavia historiallisia rakenteita alueiden institutionalisointiteorian perustalta ja hän osoittaa, miten Eurooppa-käsite on vähitellen muuttunut laajasta käsitteestä *Atlantin-Euroopaksi*: läntisen talousjärjestelmän ja siihen liittyvien ideologisten kytkentöjen ilmentymäksi. Keskeisiä uuden Euroopan määrittäjiä ovat Taylorin mielestä olleet sodan jälkeen syntyneet taloudelliset yhteistyöjärjestöt (erityisesti EC) ja Pohjois-Atlantin puolustusliitto NATO. Kun poliittis-ideologisen maailmanjärjestyksen jyrkkä muutos toisen maailmansodan jälkeisinä vuosina synnytti myös toisen vastaavan järjestelmän rautaeripurun toiselle puolelle, oli uusi jakautunut Eurooppa-käsite tosiasia. Näin terminologiamme puiteissa esimerkiksi Itä-Eurooppa ja Latalainen Amerikka ovat, Taylorin ilmausta käyttäkseni, »no-places», jotka sijaitsevat diskurssimme ulkopuolella. Jotkut tutkijat ovat ilmaisseet asian vielä eksplisiittisemmin. Esimerkiksi Hoggart ja Johnson (sit. Taylor 1989) toteavat, että Eurooppa on kadottanut Itä-Euroopan.

Atlantin Eurooppa oli USA:n Eurooppa, Itä-Eurooppa oli Neuvostoliiton Eurooppa. Tämä jako oli pohjana niissä poliittisissa ja taloudellisissa prosesseissa, joiden myötä syntyi pian II maailmansodan jälkeen kylmänsodan geopolittinen maailmanjärjestys. Keskeiset idän ja lännen välisen erottelun läntiset rakennuspalat olivat, Taylor (1989) kirjoittaa, Marshall-suunnitelma ja antikommunismi. Kahtiajakautuneen Euroopan, joka viime aikojen voimaperäisistä muutoksista huolimatta on tänäkin päivänä hyvin dominoiva mielikuva, varjoon jäävät helposti monet tärkeät alueellis-sosiaalisen todellisuuden ke-

hitystä ilmentävät asiat. Tällaisia ovat mm. edellä mainitut etno-regionalismin esiinnousu ja itäisessä Euroopassa esiinnoussut nationalistinen liikehdintä, joka on luultavasti yllättänyt perusteellisesti koko läntisen maailman. Suomen kannalta ajatukset idän ja lännen poliittis-taloudellisista eroista tekevät hyvin ymmärrettäväksi edellä Donner-sitaatissa esille tulleen silta-aseman korostamisen — geopolittisesti ajatellen vaihtoehtoja lienee hyvin vähän. Tämä asetelma on jatkuvasti rivien välissä myös integraatiosta ja ulkopoliitikasta keskusteltaessa — jopa siinä määrin, että Itä-Euroopan maissa on esitetty paljon voimakkaampia tavoitteita integraatioprosessin suhteen kuin Suomessa!

Tilallista kontekstia voidaan hahmottaa tunnettua aluemaantieteen klassikkoa J.F. Unsteadia siteeraamalla. Hän avasi Euroopan aluemaantieteen kirjansa seuraavasti:

»Jos haluamme ymmärtää minkä tahansa alueen luonnetta ja sen asukkaiden elämäntapoja, ja pyrimme jäljittämään tosiasioiden syyt, huomaamme, että kaikkein tärkein näkökohta on alueen asema maailmassa — sen sijainti maailmalla» (Unstead 1939:1).

Vaikka Unsteadin toteamuksesta on pitkä matka modernin, erityisesti anglo-amerikkalaisen aluemaantieteen piirissä nousseisiin ajatuksiin, kuitenkin hänen toteamuksensa yksittäisten alueiden ja paikkojen asemasta globaalisen todellisuuden osana on tärkeä. Tämä asia on tänä päivänä monin verroin moniulotteisempi kuin vuonna 1939, jolloin Unstead julkaisi teoksensa. Globaalisen perspektiivin huomiointi on omiaan johtamaan aluemaantieteellistä ajattelua kohti monitasoista erittelyä, jossa esimerkiksi Immanuel Wallersteinin korostama globaalisen tason maailmanjärjestelmän analyysi — jota mm. Peter Taylor (1988) korostaa yhtenä aluemaantieteen mahdollisena tulevaisuuden haasteena ja poliittisen maantieteen organisoimisprinsiippinä (Taylor 1985a) — näyttäisi avaavan uusia ja myös teoreettisesti merkittäviä suuntia aluemaantieteellisen ajattelun kehittelyyn. Sen mukaan nykyisiä globaalisia ongelmia ja kysymyksiä tulee tulkita menneisyyttä vasten, nykyistä talouden maailmanjärjestystä ja sen muutoksia ei voida ymmärtää ainoastaan tästä päivästä käsin.

Ylikansallisten ja kansainvälisten voimien noustessa yhä voimakkaammaksi, myös kansallisvaltioiden rooli ja nationalismin sisältö on muuttumassa. Teknologis-taloudellisen kehityksen rakenteissa tilan merkitykset ylipäättään ovat muuttumassa: monet talouden makrotasoiset prosessit muokkaavat esimerkiksi talouden rakenteita yhä globaalisemmiksi ja »rakennemu-

tos» muovaa keskusten ja periferioiden suhteita tavalla, jota ei ennen ole nähty. Samaan aikaan maantieteessä ja sosiaalitieteissä korostetaan kuitenkin yhä enemmän, niin kuin erityisesti traditionaalisen teollisuusmaantieteen kritiikki tähdentää, että »geography matters» (Massey 1984), makrotasoiset taloudelliset prosessit realisoituvat nimenomaan lukemattomien paikallisten yhteyksiensä kautta, eivät missään abstraktien sosiaalisten suhteiden maailmassa (vrt. Paasi 1989c).

Lopuksi

Euroopan 'maantieteellistä' luonnetta koskeva pohdinta on tarpeellista, koska suomalaiset maantieteilijät eivät ole suoranaisesti osallistuneet viimeaikaiseen keskusteluun: ei ole julkaistu montakaan maantieteellistä kirjoitusta, joissa näitä asioita olisi pohdittu. Edellinen väite on osittainen näköharha, sillä keskusteluun osallistuminen on usein ollut implisiittistä. Euroopan integraatiosta käytävään keskusteluun liittyy oleellisena osana aluekehitys ja sen suunnat. Näistä on maantieteen piirissä keskusteltu vilkkaasti silloinkin, kun muut eivät ole sitä tehneet.

Eri puolilla Suomea on vireillä — osin konventionaalisia, osin uutta etsiviä — tutkimuksia, joiden kohteena ovat aluekehityksen piirteet, uhkakuvat ja kehittämisstrategiat. Laajuutensa ja teoreettisten haasteidensa puolesta merkittävin uusi tutkimushanke lienee Harri Anderssonin (1988) johtama »Yhdyskuntien tuleva kehitys»-projekti, jossa ns. lokaliteetti-tutkimusten perspektiivistä hahmotetaan suomalaisen yhdyskuntajärjestelmän kehityspiirteitä ja kehityslogiikkaa. Yhdenytyvä Eurooppa on taustalla myös Tervämäen ja Kososen (esim. 1989) viimeaikaisissa tutkimuksissa. Oma vähäinen harrastukseni on kohdistunut aluekehityksen ja kulttuurin välisten suhteiden erittelyyn, erityisesti kulttuurin ja joukkotiedotuksen rooliin eri aluetasoilla (Paasi 1988, 1989a, 1989b).

Mutta miten maantieteilijöiden tulisi reagoida uuteen Eurooppaan ja miten yliopisto-opetuksen tulisi huomioida alueellisen järjestelmän muutokset, joiden keskellä jatkuvasti elämme? Siitähän koko Euroopasta käytävässä nykykeskustelussa on kysymys, kun Eurooppaa käytetään yhä enemmän Euroopan yhteisön synonyymina ja perinteinen laaja maantieteellinen Eurooppa-käsite on korvattu yhdellä alue(taloudellisella) instituutiolla. Yleisemminkin läntisen »Uusi Eurooppa»-termin käyttö näyttää saaneen, kuten Taylor (1989) toteaa, hegemonisen aseman kielenkäytössämme samalla tavalla kuin USA on vähitel-

len muodostunut kaikkine kulttuurisine ja poliittisine implikaatioineen Amerikan synonyymiksi. Suomen kaltaisessa maassa tällä spekuloinnilla on viimeaikaisten keskustelujen valossa erityisesti relevanssia, onhan aiheesta käyty syksyn kuluessa keskustelua valtakunnan korkeimmilla poliittisilla tahoilla. On kuitenkin kovin näköalaton ja historiatonta, jos tyydymme Eurooppa-kuvassamme pelkästään institutionaaliseen määrittelyyn, jonka voimme johtaa esim. integraatiokeskustelusta. On postmodernia sivuuttaa menneisyys ja traditiot ja elää vain tässä ja nyt mutta maantieteen opetuksen kannalta tällainen näkökulma ei liene riittävä.

Pelkän alueellisen kuvailun sijasta, tätähän alueellisen todellisuuden hahmottaminen esimerkiksi peruskoulussa ja osin vielä lukiossakin on, yliopistomaantieteen tulee reagoida maailmassa tapahtuviin reaaliin alueellisten järjestelmien muutoksiin ja pyrkiä rakentamaan opiskelijoille dynaamista ja kausaalisuhteiden erittelyyn pyrkivää käsitystä globaalisen aluejärjestelmän loogikasta ja historiallisesta dynamiikasta. Leen (1985) ilmausta käyttäaksemme voisimme ajatella, että aluemaantieteen opetuksen tulee olla globalisoituvassa todellisuudessa yhä enemmän uusien sukupolvien kasvatusta alueellisen järjestelmän transformaation ymmärtämiseen ja näin ollen myös alueiden muutoksen (ja erityisesti kansallisvaltioista puhuttaessa niiden) sosiaalisen luonteen hahmottamiseen. Historiallinen näkökulma todellisuuteen auttaa meitä ymmärtämään, että alueita tuotetaan, tuhoetaan ja rekonstruoidaan jatkuvasti paikallisten ja ei-paikallisten ihmistoiminnan prosessien ja resurssien (mm. luonto) vuorovaikutuksen seurauksena. Tämä tavoite on helposti ymmärrettävissä ajateltaessa sitä muutosta, joka Euroopassa on tapahtunut maantieteilijäpäivien (marraskuu) ja tämän katsauksen viimeistelyn (tammikuu) välillä. Yhtä lailla ympäristön saastumiseen liittyvät monimutkaiset — hallinnolliset aluerajaukset ylittävät — prosessit korostavat dynaamisen otteen välttämättömyyttä.

KIRJALLISUUS

Andersson, Harri (1988). Yhdyskuntien tuleva kehitys. Monialainen tutkimusohjelma suomalaisen yhdyskunnan rakenteellisesta muutoksesta. Tutkimusohjelman suunnitelma 28. 8. 1988.

Branigan, J.J. (1965). *Europe excluding the British Isles and U.S.S.R.*. MacDonald & Evans Ltd. London.

Buttimer, Anne (1983 ed). *The Practice of Geography*. Longman, London.

Capel, Horacio (1981). Institutionalization of geography and strategies of change. In Stoddart, D (ed.): *Geography, Ideology and Social Concern*. Basil Blackwell, Oxford.

Donner, Jörn (1988). *Vastavirtaan*. Otava, Helsinki.

Granö, Olavi (1981). External influence and internal change in the development of geography. In Stoddart, D.R. (ed.): *Geography, Ideology and Social Concern*. Basil Blackwell, Oxford.

Hakovirta, Harto (1981). *Johdatus kansainväliseen politiikkaan*. Gummerus. Jyväskylä.

Hirvonen, Suvi (1987). Etnoregionalismin uusnousu Länsi-Euroopassa. Maantieteen pro gradu-tutkielma, Joensuun yliopisto.

Hoffman, George W. (1961). *A Geography of Europe. Including Asiatic U.S.S.R.*. The Ronald Press Company, New York.

James, P.E. & G.J. Martin (1981). *All Possible Worlds. A History of Geographical Ideas*. John Wiley, New York.

Jordan, Terry G. (1973). *The European Culture Area*. Harper & Row, New York.

Kosonen, Mauno & Erkki Tervämäki (1989). Kommunikoitieteen aluejärjestelmä. *Helsingin yliopiston maantieteen laitoksen julkaisuja B 34*.

Lee, Roger (1985). The future of the region: regional geography as education for transformation. Teoksessa King, R. (ed.): *Geographical Futures*. Geographical Association. Sheffield.

Massey, Doreen (1984). *Spatial Divisions of Labour*. Macmillan. London.

Mead, W.R. (1982). The discovery of Europe. *Geography* 67:3.

Mellor, Roy E.H. (1975). *Eastern Europe. A Geography of the Comecon Countries*. Macmillan, London.

Monkhouse, F.J. (1974). *A Regional Geography of Western Europe*. Longman, Hong Kong.

Paasi, Anssi (1988). Kulttuuri ja kansainvälinen integraatio. *Yhteiskuntasuunnittelu* 1/1988.

Paasi, Anssi (1989a). Kultur, region och regional utveckling. *NordREFO* ärg. 19:2.

Paasi, Anssi (1989b). The media as creator of local and regional culture. In *The Long-Term Future of Regional Policy — a Nordic View. Report on a Joint NordREFO/OECD Seminar, Reykjavik May 1988*. Borgå.

Paasi, Anssi (1989c). Lokalteetti-tutkimus — sosiologian ja maantieteen uusi yhteys? *Sociologia* 26:4.

Paasi, Anssi (1989d). A régiók fejlődése és a regionális identitás kialakulása. *Tér és Társadalom* 3/1989.

Paasi, Anssi (1990a). The rise and fall of Finnish geopolitics. *Political Geography Quarterly* 9:1.

Paasi, Anssi (1990b). Deconstructing regions: notes on the scales of human life. Mimeo.

Parker, Geoffrey (1979). *The Countries of Community Europe. A Geographical Survey of Contemporary Issues*. Macmillan, London.

Pounds, Norman J. (1966). *Europe and the Soviet Union*. McGraw-Hill, New York.

Pred, Allan (1984). Place as historically contingent process: structuration and the time-geography of

- becoming places. *Annals of the Association of American Geographers* 74, 279—297.
- Sayer, Andrew (1989). The 'new' regional geography and the problems of narrative. *Society and Space* 7, 253—276.
- Shackleton, M.R. (1959). *Europe. A Regional Geography*. Longmans, London.
- Taylor, Peter J. (1985a). *Political Geography. World-Economy, Nation-State and Locality*. Longman, Hong Kong.
- Taylor, Peter J. (1985b). The value of a geographical perspective. In Johnston, R.J. (ed.): *The Future of Geography*. Methuen. London and New York.
- Taylor, Peter J. (1988). World-systems analysis and regional geography. *Professional Geographer* 40, 259—65.
- Taylor, Peter J. (1989). In 1986 Spain joined Europe. Paper prepared for the 1st course of the Estudi General de Girona (Universitat Autònoma de Barcelona): »Basis for a new regional geography«, June 28—30, 1989.
- Thrift, Nigel (1983). On the determination of social action in space and time. *Society and Space* 1, 23—57.
- Unstead, J.F. (1939). *Europe*. University of London Press, London.
- Van Valkenburg, Samuel & Colbert C. Held (1952). *Europe*. John Wiley & Sons. New York.
- Yates, P. Lamartine (1960). *Food, Land and Manpower in Western Europe*. Macmillan, London.